

Ыдырысов Р.

**20-30-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗСТАН КООМУНУН СОЦИАЛДЫК
СТРУКТУРАСЫНДАГЫ ӨЗГӨРҮҮЛӨР**

Ыдырысов Р.

**ИЗМЕНЕНИЕ В СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ КЫРГЫЗСКОГО
ОБЩЕСТВА В 20-30-Х ГОДАХ**

R. Ydyrysov

**THE CHANGE IN THE SOCIAL STRUCTURE OF THE KYRGYZ
SOCIETY IN 20-30 YEARS**

УДК: 947 (575.2)

Макалада 20-30 жж. Кыргызстан коомунун социалдык түзүлүшүндөгү дыйкан, жумушчу, интеллигенция өкүлдөрүнүн арасындагы өзгөрүүлөр изилденет. Агрардык, өнөр жай, маданий тармактардагы өзгөрүүлөр коомдун жаңы социалдык катмарлардын калыптанышына, ич ара өзгөрүүсүнө алып келгендиги белгиленет.

Негизги сөздөр: социалдык өзгөрүүлөр, дыйкан табы, жумушчу, интеллигенция катмары, калыптануу процесстери, өзгөрүүлөр.

В статье рассматриваются изменения в социальной структуре кыргызского общества, а именно представителей крестьянства, рабочего класса и интеллигенции. Следовательно, преобразования в аграрной, промышленной и культурной сферах, которые привели к формированию новой социальной структуры общества.

Ключевые слова: социальные изменения, крестьянство, рабочий класс, прослойки интеллигенции, процесс формирования, изменения.

This article studies the changes in social structure of the representatives of the peasants, workers, intellectual community belonged to the kyrgyz society. Also some changes in agrarian, industrial, cultural sectors which led to the formation of new social structure of the society.

Key words: social changes, peasantry, working class, intellectual community. Formation process, changes.

Постсоветтик доордогу Кыргызстан тарыхынын актуалдуу маселелеринин бири бул 20-30-жылдардагы Кыргызстандын социалдык структурасындагы өзгөрүүлөргө жаңы тарыхый позициядан баа берүү болуп саналат. Анткени советтик тарыхнаамада коомдогу социалдык мамилелерди, формациялык методологиялык көз-карашта изилденип, марксистик-лениндик теория боюнча ар кандай коом таптардан турат, тап күрөшү коомду алдыга жылдыруучу негизги кыймылдаткыч күч катары баалап келген. Натыйжада, советтик коомдо жумушчу жана дыйкан табы менен катар интеллигенция катмары гана жашайт деген тыянак үстөмдүк кылган. Чындыгында, социализм учурундагы советтик коомдун «социалдык бир түрдүүлүгү» жөнүндөгү идея – карапайым эл менен элитанын социалдык-экономикалык абалындагы өсүп бараткан ажырымдан кең массанын көңүлүн алаксытуу максатында иштелип чыккан саясий-идеологиялык түзүлүш катары кароого болот эле.

Демек, социалдык-таптык түзүлүштү изилдөөчүлөр советтик коом эки достук мамиледеги таптан – жумушчулар жана колхозчулар, ошондой эле социалдык катмар болгон интеллигенциядан турат деп тануулаган коммунисттик партиянын программалык документтерине таянышкан. Советтик коомдо тануулаган мындай идеологиялык көз караш бул маселени терең илимий иликтөөгө, объективдүү талдоого тоскоол болгон. Натыйжада советтик тарыхнаамада жумушчу, дыйкан жана интеллигенция катмары жөнүндө гана сөз болуп келген. Бардык расмий статистикалык маалыматтар ушул үч таптын сандык сапаттык жактан өзгөрүшү жөнүндө жазылган.

Кандай гана коомдук түзүлүш болбосун ал динамикалык түрдө өзгөрүп, туруучу көрүнүш, коомдун өзгөрүүсү менен анын социалдык структурасы трансформацияланып турат. Ошондуктан акыркы мезгилдерде социологдор, философтор тарабынан коомдун социалдык структурасын аныктоодо стратификациялык ыкманы колдонуу сунушу гуманитардык илимдин башка тармактарынан да колдоо табууда. Демек, стратификациялык ыкманы колдонуу менен Кыргызстан коомунун 20-30-жылдардагы социалдык структурасын изилдөө учурдагы маселелердин бири экендиги шексиз көрүнүш.

20-30-жылдардагы Кыргызстандагы социалдык-экономикалык кайра өзгөртүүлөрдү изилдешкен: А.Сахаров, П.К. Алпацкий, К. Мусин, С. Аттокуров ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде социалдык-экономикалык кайра өзгөртүүлөрдүн натыйжасында Кыргызстан коомунда жумушчу, дыйкан жана интеллигенция катмарынын калыптануу процессине анализ жүргүзүшөт. Жогорудагы аталган үч социалдык катмардын калыптануу өзгөчөлүктөрүнө тарыхый анализ жасап көрөлү.

20-30-жылдардагы Кыргызстан коомунун социалдык структурасындагы өзгөрүүлөргө өз таасирин тийгизген айрым факторлорго токтолуп өтөлү. Биринчиден, ХХк. башында кыргыздардын негизги жашоо образында көчмөн жана жарым көчмөн чарба үстөмдүк кылган. Ал эми, Совет бийлигинин орношу менен көчмөн жана жарым көчмөн кыргыз чарбалары отурукташуу процессине өтө баштаган. Алсак, 20-жылдардын башында көчмөн чарбалар массалык түрдө отурукташууга өтө элек болчу. 1921-1922-жж. жер-суу реформасынын мезгилинде да айыл-чарба

техникаларынын жетишсиздигинен улам, айрымдары дыйканчылык чарбаларын таштап кеткен учурлары да болгон. Ж.Жунушалиевдин пикири боюнча 1926-жылы ар бир 100 чарбага орто эсеп менен 28 отурукташкан, 51 кыргыз көчмөн жана жарым көчмөн, 21 чарба башка улуттун өкүлдөрүнүн чарбасы түзгөн [12, с.125]. Ал эми, 1927-жылы болсо, 145114 кыргыз чарбасынын 62% көчмөн жана жарым көчмөндөр түзгөн [12, с. 125]. Көчмөн жана жарым көчмөн кыргыз чарбаларынын отурукташууга өткөрүү үчүн бир катар уюштуруу иштерди жүргүзүү керек болгон. 20-жылдардын аягында башталган отурукташуу процесси жаңы социалдык катмарлардын жаралышына шарт түзө баштаган. Анткени, отурукташуунун өзү жаңы кесипке ээ болуу, жаңы социалдык чөйрөгө аралашуу жаңы типтеги социалдык катмардын калыптанышына шарт түзгөн.

Экинчиден, ХХк. башында коомдун социалдык катмарынын негизги бөлүгүн түзгөн жумушчу табынын калыптана электиги, негизги өзгөчөлүктөрдүн бири катары кароого болот. Алсак, 1913-жылы Кыргызстанда болжол менен 9000 жалпы жумушчулар жана кустарлар болгон [12, с. 125]. Жумушчулардын негизги тобу Кызыл-кыя, Сүлүктү жана Көк-Жаңгак шаарларындагы таш көмүр кендеринде топтолушкан. Маселен, 1917-жылы Кызыл-Кыя таш көмүр казуучу кенинде 700 киши иштесе, анын 85% кыргыздар болсо, калганы башка улуттун өкүлдөрү (орустар, татарлар) болушкан [4, с. 25]. Демек, совет бийлиги орногонго чейин Кыргызстанда жумушчу табы, коомдун социалдык катмары катары калыптана элек болгон. Аталган кен казуу ишканаларында иштеген жумушчулардын көпчүлүгү туруктуу эмес, сезондук мүнөзгө ээ болгон.

Бирок, совет бийлигинин алгачкы мезгилинде жүргүзүлгөн иш-чаралар жумушчу катмарынын өсүшүнө кеңири жол ачкан. 1922-жылы башталган жаңы экономикалык саясат кол өнөрчүлүк өндүрүшүнө көп жеңилдиктерди берип, жаңы ири ишканалар түзүлө баштаган. Алсак, 1923-1926-жылдар аралыгында кол өнөрчүлүк ишканаларынын саны 1964төн 4525 ке көбөйгөн. Ушул жылдагы Бүткүл союздук эл каттоонун маалыматы боюнча Кыргызстандын калкынын социалдык-таптык түзүлүшү дыйкандар жана кооперацияларга бириккен кол өнөрчүлөр негизги катмарды – 87,2% түзгөндүгү менен мүнөздөлөт. Шаардык майда буржуазия, соодагерлер жана кулактар – 1,5%, ал эми жумушчулар менен кызматчылар – 11,3 пайызды түзүшкөн [2, с. 45].

Ошондуктан, Совет өкмөтү 1926-1927-жылдарда Кыргызстандын өнөр жайы үчүн 3 млн. сом бөлгөн, андан тышкары Мамлекеттик банк тарабынан көп жылдык кредиттер берилген. Натыйжада, Кыргызстандын түндүгүндө 1926-жылы сок чыгаруучу завод, 1927-жылы тери заводу, «Интергельпонун» нооту фабрикасы, 1928-жылы Бишкекте типография, эки тактай заводу, түштүктө Оштогу жибек, Кара-Сууда пахта тазалоочу заводдору ишке киргизилген. 1928- жылы Кыргызстанда иштеп жаткан 33 мамлекеттик ишкананын 14 ири завод-фабрикалар болгон.

Ал эми 1932-жылга Кыргызстандагы жумушчу табы 1,5 миң өнөр жай ишканаларында эмгектенишкен, алардын 106сы ири ишкана болгон [5, с. 25].

Жумушчу табынын калыптанышынын дагы бир өзгөчөлүктөрү, анын көп улуттуу боло баштагандыгында. Мисалы, 1925-жылы Чехословакиянын коммунист жумушчуларынын демилгеси менен Пишпекте «Интергельпо» («Өз ара жардам») эл аралык кооперативдик шериктештиги түзүлгөн. Алар Кыргызстан өкмөтү тарабынан өздөрүнө бөлүнүп берилген 43 га жерге кыска мөөнөттө тери иштетүүчү, кыш, тактай заводдорун, электр станциясын жана бир нече мастерскойлорду курушкан.

Үчүнчү, өзгөчөлүктөрдүн катарына ХХ к. башында социалдык катмарлардын бири – интеллигенция өкүлдөрүнүн азчылыгы эле. Белгилей кетчү, көрүнүш, колониалдык доордо жергиликтүү интеллигенциянын калыптанышы үчүн керектүү шарттардын түзүлбөгөндүгү болсо, ошол эле учурда кыргыздардын көчмөнчүлүк жашоо образынын үстөмдүк кылышы менен түшүндүрүүгө болот. Окумуштуу А.Соктоевдин пикири боюнча революцияга чейин Кыргызстанда 216 мугалим, 21 дарыгер, 30 фельдшер жана башка кызматкерлер болушкан [6, с. 7]. Ошол эле учурда, Кыргызстандын аймагында бир дагы жогорку окуу жайы болгон эмес. Айрым окумуштуулардын пикири боюнча кыргыздардын арасындагы сабаттуулук 0,8% гана түзгөн.

20-30-жылдардагы жүргүзүлгөн социалдык-экономикалык кайра өзгөртүүлөр Кыргызстан коомундагы негизги социалдык катмарлардын бири – дыйкандарды социалдык өзгөрүүгө алып келген. Совет бийлиги орногонго чейин дыйкандар батрак, чайрикер, мандикер сыяктуу социалдык топторго бөлүнүшүп, бай-манаптарга жалданып иштеп келишкен. Дыйкандар салыштырмалуу бай, орто, кедей чарба болуп бөлүнүп, «1917-жылы Кыргызстандын дыйкан катмарларынын 65% кедей, 26% орто, 9% бай чарба болгон [7, с. 125]. Дыйкандарды жер менен камсыз кылууну көздөгөн совет бийлигинин алгачкы жылдарынан баштап эле агрардык кайра куруу иштери жүргүзүлгөн. 1918-жылдан тартып Кыргызстандын аймагында жер-суу комитеттери түзүлүп иштей баштаган. Комитеттердин негизги максаты жалданып иштетүүнү токтотуу, кулак чарбаларынын өсүшүнө жол бербөө максатын көздөшкөн. Тактап айтканда дыйкандарды жерге орноштуруу менен феодалдык-патриархалдык мамилелердин бузулушу, агрардык сектордо жаңы социалдык топтун жаралышын шарттаган. Агрардык кайра куруунун негизги максаты – айыл чарбасында коллективдүү чарбаларды уюштуруу болгон. 20-жылдардан тарта дыйкандарды кооперация, коммунна, тоз, артелдерге бириктирүү иштери жүргүзүлгөн. Алсак, 1918-жылы Пишпекте 2 коммунна, 1 тоз, Пржевальский уездинде болсо 1 коммунна жана бир артель түзүлгөн [8, с. 12].

Айыл жергесинде адистештирилген айыл чарба кооперациялары: суу-чарба кооперациясы, пахта жыйноочу кооперациялар, мал чарба кооперациясы жана майда кол өнөрчүлүк кооперациялары түзүлүп

ишке киргизилген. Демек, айыл чарбасында жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында айыл- чарбасынын жаңы багыттары пайда болуп, ал тармактар боюнча адистешип дыйкандардын ич ара бөлүнүүсүн жараткан. Натыйжада, айыл чарбасында жүргүзүлө баштаган кайра өзгөртүүлөр дыйкандардын негизги үч чоң топко: бай, орто, кедей бөлүнүшүнө алып келген. «Алсак, 1930-жылы Чүй өрөөнүндөгү жашаган калк, өзүнүн социалдык курамы боюнча төмөнкү катмарлардан турган: кедейлер 38%, орто дыйкандар 57,7%, кулактар 4,5% [9, с. 37]. Ал эми бул көрсөткүч 1927-жылы төмөндөгүдөй болгон: 42% кедей дыйкандар, 52% орто дыйкандар, 6% кулактар түзүп калган [9, с. 37]. Жогоруда келтирилген фактылар далилдеп тургандай 1927-1930-жылдар аралыгында калктын социалдык курамында өзгөрүүлөр болуп өткөнү көрүүгө болот. Тактап айтканда совет бийлигинин жүргүзгөн агрардык кайра куруларынын натыйжасында орто дыйкандардын санынын өскөнүн көрүүгө болот.

Дыйкан катмарларынын арасындагы социалдык өзгөрүүлөргө «Кошчу», «Жарды-жалчы» уюмдарынын түзүлүшү чоң ролду ойногон. Маселен, 1927-жылы «Кошчу» уюмунун катары кедей-орто дыйкандардын 36,2 миң адам болгон. Бара-бара алардын социалдык курамы өзгөрө баштаган, же болбосо 63,2% кедей, 22,5% батрак, 13,9% орто дыйкандар түзүп калган [9, с. 37]. Айыл чарбасында жүргүзүлгөн агрардык реформанын натыйжасында кыргыз коомунда негизги ролду ойногон бай-манаптардын ролунун төмөндөшүнө алып келген.

Чүй өрөөнүндөгү социалдык өзгөрүүлөрдү изилдеген авторлордун бири М.С. Кивман белгилегендей: «Эгерде 1927-жылы бай-манаптардын катмарынын колунда 17% ири мүйүздүү мал, 54,8% майда жандык жана 3,5% айдоо жерге ээ болгон болсо, 1930-жылы калктын 4,5% түзгөн бай-манаптардын колунда 12,4% ири мүйүздүү мал, 27,6% майда жандык жана 1,8% айдоо жерге ээ болушкан [9, с. 37]. Совет мамлекетинин эзүүчү таптын өкүлдөрүнө карата жүргүзүлгөн саясатынын негизинде айыл жергесиндеги жашаган социалдык катмарлардын арасында өзгөрүүлөр жүрө баштаган. 1929-жылдан тарта массалык коллективдештирүүнүн жүрүшү дыйкан катмарларынын арасында өзгөрүүлөрдү жараткан. Алсак, 1935-жылы Кыргызстандын аймагындагы ири жеке дыйкан чарбалары колхозго биригишкен. Коллективдештирүү учурунда колхозго 181331 чарба же болбосо 98,7% дыйкан чарбалары колхозго бириктирилген [11, с. 8]. 1927-жылдан баштап бай-манаптар катмарын жоюу жана аларды Кыргызстандын аймагынан сүрүп чыгаруу иштери жүргүзүлө баштаган. Бай-манаптарды социалдык катмар катары жоюуда 1928-жылы Кыргыз обкому тарабынан бекитилген төмөнкүдөй чек аныкталган: манап – бул чарбалык-экономикалык бирдик катары күчтүү эмес, бирок саясий фигура катары таасири күчтүү катмар, бай – 200дөн ашык коюу, 35 ашык мүйүздүү малы бар экономикалык жактан күчтүү малчы-дыйкан, орто дыйкан болсо – 20-200 башак чейинки коюу, жана 3-35

чейинки мүйүздүү малы бар, кедей болсо – 20-25 коюу, 3-4 мүйүздүү малы бар, батрак – койчуман катары иштеген же үй чарбасында кызмат аткарган бир жылда 50 рубль тапкан, же 6 коюу бар катмар [12, с. 155]. Бай-манаптарды тап катары жоюуда жогорудагы кабал алынган чек, көрсөтмө колдонулуп, бай-манаптардын мүлкү аныкталган. Бай-манаптарды социалдык тап катары жок кылуу совет мамлекетинин иш-чараларынын негизги багыттарынын бири болгон. Партиялык көрсөтмөнү ишке ашыруу жер-жерлерде активдүү жүргүзүлө баштаган. Бай-манаптарды сүрүп чыгаруу иш чарасы 1927-жылы март айында эле Кыргызстан Советтеринин I Учредителдик съездинде кабыл алынган. Бул туурасында окумуштуу Ж.Бактыгулов; “1927-жылы бай-манаптардын 46 үйү, 22 европалык типте салынган үйү, 12 сарайы, 5 короо-кыштагы, 12 айыл чарба машинасы, 5 арабасы, 11523 баш малы ж.б. мүлктөрү конфискацияланган” – деп жазат [13, с. 37]. Ал эми массалык коллективдештирүүнүн башталышы менен бай-манаптарды сүрүп чыгаруу иш-чарасы 1929-жылдан тарта күчөгөн. Алсак, 1929-жылдын февраль-март айлары ичинде 143 үй, 426 га айдоо жери, 26000 кой, 2000 жылкы, 700 мүйүздүү мал жана башка мүлктөрү, баары 600 миң рубль көлөмдөгү мүлк конфискацияланган [13, с. 38]. Ошол эле учурда бай-манап социалдык катмарларын чет жакаларга сүрүп чыгаруу катуу карама каршылыктар менен коштолуп олтурган. 1930-жылы БКП(б) БК “О мерах по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации” аттуу токтом кабыл алган, бул токтомдү токтоосуз түрдө ишке ашыруу жер-жерлерде жүргүзүлө баштаган. Борбордон жиберлиген ар бир көрсөтмө, токтом жергиликтүү элдин шартына, өзгөчөлүгүнө карабастан аткарылган. Бай-манаптарды социалдык бай катмар катары аныктоодо, аларды кулака тартууда айрым учурда алардын мүлкүнө, байлыгына карабастан, совет бийлигине карага болгон мамилеси үчүн кулак катары сүргүнгө айдоо чечими кабыл алынган учурлар көп болгон. Ал эми 1933-жылдан тарта жаңы уюшулган колхоздордон бай-манаптардын өкүлдөрүн тазалоо иштери жүргүзүлө баштаган. МТС саясий бөлүмдөрү тарабынан 2461 кулак жана бай-манаптардын чарбасы чыгарылган [12, с. 160]. Демек, совет бийлигини бай-манаптарды тап катары жоюу саясатынын натыйжасында, XX к. башында кыргыз коомчулугунда өкүм сүргөн манап, бай, бий катмарларынын арасында социалдык ири өзгөрүү болуп өткөн.

Жогорудагы аргардык чөйрөдөгү жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында 1939-жылдагы Бүткүл союздук эл каттоонун маалыматы боюнча Кыргызстандын калкынын социалдык-таптык түзүлүшүндө колхозчу-дыйкандар 62,7%, жеке чарба-дыйкандар менен кооперацияларга бириккен кол өнөрчүлөр – 4,1%, кызматчылар – 12,4%, ал эми жумушчулар – 21,3 пайызды түзүшкөн [4, с. 12].

Ал эми, 1926-жылдагы Бүткүл союздук эл каттоонун маалыматы боюнча Кыргызстанда 16,4 миң жумушчунун 4 миңин (24,4%) кыргыз улутундагы-

лар түзгөн. Кыргыздар негизинен көмүр кендеринде иштешип, өнөр жай ишканаларында болсо алардын саны 10 пайыздан ашпаган, б. а. бул тармактагы иштеген 8,5 миң жумушчулардын 0,8 миңи (9,4%) гана кыргыздардын үлүшүнө туура келген.

Жыйынтыктап айтканда 20-30-жж. Кыргызстандагы социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдүн натыйжасында Кыргызстан коомунун социалдык түзүлүшү өзгөрүүгө учураган. Аргардык, өнөр жай чөйрөсүндө жүргүзүлгөн иш-чаралардын натыйжасында дыйкан, жумушчу жана интеллигенция катмарларынын калыптануу процесси жүрүү менен аталган катмарлары ич ара бөлүнүүгө дуушар болушкан.

Адабияттар:

1. Кыргызстан к 60-летию образования / Юбилейный статистический сборник. - Фрунзе, 1984.

2. Киргизия в цифрах / Стат. сб. - Фрунзе, 1963.
3. Б.Ш.Чормонов, А.Ф.Сидоров Промышленный прогресс в Киргизской ССР. - Фрунзе, 1963.
4. Киргизия в цифрах: Стат. сбор. - Фрунзе, 1977.
5. Советский Киргизстан за 40 лет (1926-1966гг.) / Стат. сб. - Фрунзе, 1966.
6. Соктоев К.А. Рожденная Октябрем. - Фрунзе, 1989.
7. Осмонов О. Кыргызстандын тарыхы. - Бишкек, 2003.
8. Дуйшеналиев Т. Торжество ленинский аграрной политики. - Фрунзе, 1987.
9. Кивман М.С. Чуйский район Киргизской АССР. - Фрунзе, 1931.
10. История Киргизской ССР. Т.3. - Фрунзе, 1986.
11. Киргизия за 30 лет советской власти. - Фрунзе, 1948.
12. Жунушалиев Ж. Время созидания и трагедий 20-30-е годы XX в. - Бишкек, 2003.
13. Бактыгылов Дж.С. Из истории перехода киргизского крестьянства к оседлости и социалистическим способам хозяйствования. - Фрунзе, 1971.

Рецензент: д.и.н., профессор Алымбаев Ж.Б.